Considerații și contribuții privind începuturile și evoluția protopopiatului greco-catolic de Turda între 1700-1830

Răzvan Mihai NEAGU

Colegiul Tehnic Turda
Turda Technical College
Personal e-mail: neagurazvan10@yahoo.com

Considerations and contributions regarding the beginnings and the evolution of the greek-catholic archpriest parish district of Turda between 1700-1830

The issue of the Greek-Catholic archpriest parish district and archpriests of Turda is a less tackled topic both in general as in the local historiography. The present paper has the purpose of bring new information and interpretations on this topic, as well as recovering a forgotten part of the confessional history of the town of Turda. The Greek-Catholic archpriest parish district of Turda is one of the oldest presbyterial units of the Romanian United Church. Its emergence coincides with unification moment of a part from the Transylvania's Romanian believers withe Rome. Thus, at the synod of 14th of September 1700, the archpriest Pascu from Turda was signing, together with the 28 priests subordinated to him, the documents that consented to the religious union with Rome. This way came into existence the Greek-Catholic archpriest parish district of Turda, which along history has been an important landmark in the evolution of the Romanian community from this region. The Greek-Catholic archpriests of Turda were remarkable personalities of the local community and beyond, bringing their valuable contribution to its development. The distinguished united clerics had a thorough specialized training acquired at the schools of Blaj.

Keywords: Greek-Catholic Church, Turda, Archpriest, Romanian community, Transylvania

Preliminarii. Problematica începuturilor protopopiatului greco-catolic de Turda este un subiect mai puțin abordat atât în istoriografia generală, cât și în cea locală. Acest material își propune să aducă informații și interpretări noi despre acest subiect, precum și să recupereze o parte uitată a istoriei confesionale a orașului Turda. Am ales să prezentăm în acest studiu evoluția configurației parohiale a protopopiatului Turda, numărul de credincioși greco-catolici, însă cea mai consistentă parte se concentrează pe viața și destinul protopopilor greco-catolici ai Turzii între anii 1700-1830. Referitor la acest aspect am urmărit originea, educația și cariera protopopilor, dar mai ales implicarea lor în viața orașului și a tractului protopresbiterial greco-catolic al Turzii, pe baza surselor avute la dispoziție.

Configurația protopopiatului greco-catolic de Turda. Protopopiatul greco-catolic Turda este una dintre cele mai vechi unități protopresbiteriale din cadrul Bisericii Unite. Apariția sa coincide cu momentul unirii unei părți a credincioșilor români din Transilvania cu Roma. Astfel, la sinodul din 14 septembrie 1700 protopopul Pascu din Turda își punea semnătura, împreună cu cei 28 de preoți din subordinea sa, pe actele care consființeau unirea cu Roma. În acest mod s-a inaugurat existența protopopiatului greco-catolic de Turda, care de-a lungul istoriei a scris o pagină importantă în evoluția comunității românești din aceste ținuturi. Deși nu știm, care erau localitățile din subordinea sa, protopopul avea competență jurisdicțională peste 28 de așezări[1], fapt care ne duce cu gândul la un protopopiat bine articulat și

organizat. Atitudinea oamenilor de rând faţă de unirea cu Roma este imposibil de precizat. Cu toate acestea se pot face unele consideraţii. Cel mai probabil omul simplu nu conştientiza schimbarea survenită şi cu siguranţă nu era la curent cu diferenţele dogmatice dintre Ortodoxie şi Catolicism, în contextul în care majoritatea populaţiei nu avea acces la educaţie.

Considerăm că între anii 1700-1830 evoluţia organizatorică a protopopiatului greco-catolic Turda s-a aflat în etapa de debut.

Primele date clare despre structura internă a protopopiatului provin din actele conscripţiei realizate în anul 1733 de către episcopul Inocenţiu Micu Klein. Potrivit acestora, protopopiatul greco-catolic Turda (*Archidiaconatus Thordensis*) avea 20 de parohii, reşedinţa Turda, fiind caracterizată ca *oppidum*. O parte a localităţilor care îl compuneau, se găsesc azi în judeţul Cluj (Turda, Viişoara, Urca, Tritenii de Jos, Tritenii de Sus, Pădureni, Iacobeni, Ceanu Mare, Boian), iar cealaltă parte în judeţul Mureş (Tăureni, Sânger, Cipăieni, Zau de Câmpie, Valea Largă, Dătăşeni, Bogata, Luduş, Cheţani, Grindeni şi Hădăreni)[2]. Această structură organizatorică nu s-a păstrat, ea a evoluat de-a lungul anilor, în contextul epocii respective. La mijlocul secolului al XVIII-lea, când mişcarea antiunire se afla în plină desfăşurare, structura protopopiatului greco-catolic Turda a suferit o schimbare radicală, fiind vorba de o dilatare teritorială. Tractul protoprebiterial a ajuns să se extindă în comitatele Turda şi Cluj, precum şi în Scaunul Arieşului. Conscripţia realizată în 1750 de vicarul Petru Pavel Aron preciza foarte clar că protopopiatul Turda cuprindea numai puţin de 46 de parohii. Cu siguranţă că noua configuraţie era rezultatul mişcărilor antiunire din Transilvania acelei epoci, care au afectat într-o măsura ridicată greco-catolicismul, aflat în faza sa de debut. Astfel, protopopiatul Turda cuprindea următoarele localităţi:

- **în comitatul Turda**: Turda, Copăceni (azi sat în com. Sănduleşti, jud. Cluj), Tureni (azi com. în jud. Cluj), Deleni (azi sat în com. Petreştii de Jos, jud. Cluj), Pădureni (azi sat în com. Ciurila, jud. Cluj), Surduc (azi sat în com. Iara, com. Cluj), Finişel (sat în com. Săvădisla, jud. Cluj), Filea de Jos (sat în com. Ciurila, jud. Cluj), Şutu (sat în com. Săvădisla, jud. Cluj), Borzeşti (azi sat în com. Iara, com. Cluj), Petreştii de Jos (azi com. în jud. Cluj), Livada (azi sat în com. Petreştii de Jos), Măgura Ierii (azi sat în com. Iara, jud. Cluj), Hăşdate (sat în com. Săvădisla, jud. Cluj), Filea de Sus (sat în com. Ciurila, jud. Cluj), Miceşti (azi sat în com. Tureni, jud. Cluj), Sălişte (sat în com. Ciurila, jud. Cluj), Pruniş (sat în com. Ciurila, jud. Cluj), Agriş (azi sat în com. Iara, jud. Cluj), Plaiuri (azi sat în com. Petreştii de Jos, jud. Cluj), Săcel (azi sat în com. Băişoara, jud. Cluj), Petreştii de Sus (azi sat în com. Petreştii de Jos, jud. Cluj), Petreştii de Mijloc (azi sat în com. Petreştii de Jos, jud. Cluj), Ciurila (com. în jud. Cluj), Sălicea (azi sat în com. Ciurila, jud. Cluj), Vălişoara (azi sat în com. Săvădisla, jud. Cluj), Lita (azi sat în com. Săvădisla, jud. Cluj), Bosch (?), Vâlcele (azi sat în com. Feleacu, jud. Cluj), Comşeşti (azi sat în com. Tureni, jud. Cluj), Sănduleşti (azi com. în jud. Cluj), Mărtineşti (azi sat în com. Tureni, jud. Cluj):

- **în comitatul Cluj**: Cluj-Napoca, Aiton (azi com. în jud. Cluj), Cara (azi sat în com. Cojocna, jud. Cluj), Pata (azi sat în com. Apahida, jud. Cluj), Rediu (azi sat în com. Aiton, jud. Cluj), Apahida (azi com. în jud. Cluj), Gheorghieni (azi sat în com. Feleacu, jud. Cluj), Feleacu (azi com. în jud. Cluj), Dezmir (azi sat în com. Apahida, jud. Cluj), Tăuţi (azi sat în com. Floreşti, jud. Cluj), Floreşti (azi com. în jud. Cluj), Cluj-Mănăştur (azi cartier al mun. Cluj-Napoca) şi Someşeni (azi cartier al mun. Cluj-Napoca)

- **în Scaunul Arieş**: Cheia (azi sat în com. Mihai Viteazu, jud. Cluj)[3].

Această configuraţie a protopopiatului indică o evidentă criză a greco-catolicismului din această regiune, fapt care a impus o nouă aranjare a parohiilor. Din acest punct de vedere noua organizare poate fi considerată răspunsul noii confesiuni la mişcarea de revenire la Ortodoxie din aceste ţinuturi. Remarcăm faptul că oraşul Cluj, conform vicarului Petru Pavel Aron, era arondat protopopiatului Turda. Cu privire la motivele acestei stări de criză, considerăm că ele sunt foarte clare şi sunt legate de mişcarea de revenire la Ortodoxie de la mijlocul secolului al XVIII-lea condusă de ieromonahul sârb, Visarion Sarai şi continuată de călugărul Sofronie de la Cioara. Acţiunea antiunionistă a lui Visarion Sarai s-a derulat între 1744-1746, iar cea iniţiată de Sofronie de la Ciora a avut loc între 1759-1761.

În cazul oraşului Turda, acţiunea antiunionistă a avut succes. Ne bazăm această afirmaţie pe izvoarele demografice ale epocii, care consemnează fără echivoc acest fapt. Un prim document care prezintă situaţia confesională a oraşului Turda după acţiunea antiunionistă este conscripţia generalului Adolf von Buccow din anii 1760-1762. Acest document înregistra faptul că în Turda existau 2 preoţi greco-catolici, 57 de familii greco-catolice şi o biserică unită (cel mai probabil, Biserica Şovagăilor). Pe de altă parte acelaşi izvor statistic consemna lipsa

totală a preoților neuniți (ortodocși), dar și faptul că 170 de familii din Turda erau neunite[4]. Analiza acestor date arată faptul că preoții au rămas fideli unirii cu Roma, în timp ce populația de rând s-a declarat în mare parte de confesiune ortodoxă. Numărul familiilor neunite era triplu față de cel al familiilor neunite. În opinia noastră această situație arată faptul că populația românească a Turzii a acceptat să revină la Ortodoxie. Numărul ridicat al familiior de credincioși neuniți din Turda din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost un argument decisiv în reactivarea protopopiatului ortodox. Astfel, în conscripția clerului ortodox din Transilvania realizată de episcopul Dionisie Novacovici la 1767 este atestată refacerea tractului protopresbiterial ortodox al Turzii, care avea în subordine 48 de parohii[5].

Numărul credincioșilor uniți. Un aspect important și definitoriu al vieții religioase într-o unitate ecleziastică este numărul de credincioși, care mărturiseau respectiva confesiune. În cazul protopopiatului greco-catolic Turda, primele informații legate de acest subiect ne parvin din conscripția efectuată de episcopul Inocențiu Micu Klein în anul 1733. Astfel, în cazul orașului Turda, ierarhul consemna la rubrica *incolae valachici* (locuitori români) 70 de persoane[6]. Numărul este unul destul de redus și poate avea mai multe explicații. În primul rând suntem de părere că credinciosul simplu, omul de rând, nu făcea diferența între Ortodoxie și greco-catolicism. În al doilea rând, trebuie spus că mulți credincioși și-au păstrat confesiunea, adânc înrădăcinată în mentalul colectiv românesc[7]. Pe de altă parte, amintim faptul că accesul populației românești în orașul Turda era unul limitat și strict controlat de autorități. Spațiul *intra muros* era unul interzis românilor, el fiind rezervat maghiarilor și germanilor. Comunitatea greco-catolică turdeană era la început una mică, iar conform calculelor efectuate de Gheorghe Bogdan-Duică, orașul de pe Arieș cu cei 70 de credincioși uniți, se încadra în rândul celor 376 de localități din Transilvania, care numărau între 50 și 100 de credincioși[8].

Un nou tablou al situației confesionale din Transilvania a fost realizat în anul 1750 din porunca, pe atunci vicarului eparhial, Petru Pavel Aron. Denumită *Conscripția parohiilor, parohianilor (credincioșilor), parohilor, bisericilor, bisericanilor, fețelor bisericești și a lucrurilor bisericești din Dieceza Făgărașului*, importantul document statistic consemna pentru Turda, la rubrica *animae universim* (numărul sufletelor) un număr de 617 credincioși greco-catolici[9]. Creșterea este una spectaculoasă în intervalul de 17 ani dintre cele două conscripții, de aproape 9 ori. Care au fost cauzele acestei creșteri semnificative a numărului de credincioși greco-catolic din Turda nu știm, însă putem formula ipoteze. În opinia noastră, cea mai plauzibilă explicație pentru creșterea numărului de credincioși este o intensă activitate misionară realizată de clerici. Pe de altă parte nu excludem o implicare a autorităților de stat, care favorizau fățiș greco-catolicismul.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca efect al mișcării antiunire a lui Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, populația greco-catolică din Turda a scăzut, după cum o atestă conscripția generalului Adolf von Buccow, deja amintită. Conform acesteia la Turda, în anii 1760-1762 existau 57 de familii care s-au declarat greco-catolice păstorite de 2 preoți[10]. Ulterior, populația de confesiune greco-catolică a Turzii a crescut, iar Șematismul din 1835 înregistra la Turda 8.531 de credincioși uniți[11].

Primii protopopi greco-catolici de Turda. Pregătire intelectuală, activitate și destin. După cum am afirmat anterior, protopopiatul greco-catolic Turda este una dintre cele mai vechi unități protopresbiteriale ale arhidiecezei de Alba Iulia și Făgăraș. Datele despre primii protopopi ai tractului Turda sunt foarte puține, sumare și uneori chiar contradictorii, mai ales în ceea ce privește secolul al XVIII-lea. Sursele existente, precum și bibliografia disponibilă nu cad de acord asupra începutului și sfârșitului pastorației conducătorilor protopopiatului Turda. Cu toate aceste inconveniente majore, vom încerca să realizăm o prezentare cronologică clară, nevând însă pretenția exhaustivității. Am ales ca bază de plecare în prezentul demers cronologia protopopilor de Turda, așa cum este ea înfățișată de Șematismul din anul 1900. Această sursă primară este coroborată cu literatura istorică disponibilă.

Consemnat în 1700, **Pascu** a fost primul protopop greco-catolic de Turda. Din păcate informațiile despre acesta lipsesc cu desăvârșire. În afara mențiunii sale din 1700 alte date despre el nu deținem.

Despre următorul protopresbiter greco-catolic al Turzii, **Ioan Dragoș**, datele sunt la prima vedere destul de confuze, astfel că vom încerca în cele ce urmează să facem lumină în legătură cu acest aspect. Cu ocazia conscripției realizate în anul 1733 de episcopul Inocențiu Micu Klein apare în documente ca protopop de Turda, un anume Ioan[12]. Despre el se știe că a participat la sinodul ținut la Blaj în 25 mai 1739, când în lista participanților apare pomenit ca *Joannes, archid. Tordensis*[13]. În anul 1745 este consemnat protopopul Ioan Dragoș, în contextul tulburărilor antiunioniste

stârnite de ieromonahul Visarion Serai. Protopopul de Turda a răspuns convocării comitetului suprem al comitatului Cluj, David Mariaffy de Maxa şi a fost prezent la la 25 mai 1745 la Gherla, unde alături de alţi protopopi a depus jurământul de credinţă pentru unirea cu Roma. De asemenea, fiecare protopop participant a declarat în scris că împreună cu poporul păstorit doreşte să rămână statornic în unirea cu Roma, dar şi că unirea a rămas nevătămată în districtul protopopesc pe care îl conducea[14]. Informaţiile despre acest cleric sunt ceva mai vechi decât anul 1745. Astfel, într-un studiu recent, autorul Tiberiu Alexandru Ciorba, ocupându-se de episcopul greco-catolic de Oradea, Moise Dragoş, afirmă că în actul de botez al acestuia din urmă datat 1726 se precizează că tatăl viitorului ierarh, Ioan Dragoş, era preot la Turda[15]. Având în vedere faptul că la acel moment la Turda exista o singură parohie greco-catolică, considerăm că Ioan Dragoş este nimeni altul decât arhidiaconul Ioan menţionat în 1733 în conscripţia lui Inocenţiu Micu-Klein, care în 1739 a participat la sinodul de la Blaj. Autoarea Greta-Monica Miron făcea o observaţie similară, dar cu precauţie o considera la acel moment doar o ipoteză. Astfel, vorbind despre protopopii de Turda aceasta afirma: 1745-Ioan Dragoş (e posibil să fie acelaşi cu cei menţionaţi în 1733 şi 1739)[16]. Aşadar, din cele de mai sus rezultă că Ioan Dragoş era la momentul 1726 protopop de Turda, iar păstorirea lui a început, cel mai probabil, anterior acestui an.

Ioan Dragoş a fost un apropiat al episcopului Inocenţiu Micu-Klein cu care a purtat o corespondenţă, ierarhul fiind deja în exil la Roma. Protopopul de Turda a făcut parte alături de alţi protopopi greco-catolici din Transilvania (Ioan Szakadati din Blaj, Ştefan Pop Timandi din Jucu, Nicolae Pop din Biia, Nicolae Pop din Balomir şi Avram Pop din Daia Română), din grupul susţinătorilor episcopului Inocenţiu Micu-Klein, îndepărtat de autorităţiile imperiale din Transilvania[17]. Relaţia bună dintre Ioan Dragoş şi Inocenţiu Micu-Klein se poate desprinde din corespondenţa celor doi. Astfel, la 25 august 1747 Ioan Dragoş a fost informat de Inocenţiu Micu-Klein, despre cererea, care i-a fost înaintată privind renunţarea la demnitatea episcopală[18]. Protopopul de Turda a participat în 12 septembrie 1747 la sinodul de la Daia Română, în cadrul căruia, printre altele, s-a decis depunerea vicarului Petru Pavel Aron. Ioan Dragoş a fost cel care i-a adus la cunoştinţă fostului vicar decizia sinodală, la 17 septembrie 1747[19]. În cadrul aceleiaşi adunări ecleziastice mai mulţi clerici greco-catolici (un arhimandrit şi 25 de protopopi), printre care şi Ioan Dragoş de Turda au semnat un memoriu datat 12 septembrie 1747 şi trimis la Roma lui Inocenţiu Micu-Klein, rugându-l să se întoarcă repede acasă pentru a-şi relua atribuţiile episcopale, în caz contrar existând un risc major ca poporul să abandoneze unirea. Protopopul de Turda a semnat cu formula: *Archidiaconus Joannes Dragos Thordensis*[20].

Fiind un susţinător activ al episcopului Inocenţiu Micu-Klein, protopopul de Turda a intrat în colimatorul autorităţilor, el figurând pe lista celor care trebuiau interogaţi la începutul anului 1748. Despre Ioan Dragoş se cunoaşte că la 15 ianuarie 1748 a lipsit din motive de sănătate de la ancheta protopopilor din Balomir, Daia Română şi Hunedoara, care au fost anchetaţi în legătură cu faptul că l-ar sprijini în continuare pe fostul episcop, Inocenţiu Micu-Klein. Ultima menţiune despre protopopul Ioan Dragoş datează din 15 mai 1748, când îl regăsim printre participanţii sinodului de la Sibiu[21]. Nu ştim nici când şi nici în ce condiţii şi-a sfârşit viaţa protopopul de Turda. Aşa după cum am anticipat anterior, Ioan Dragoş a fost tatăl primului episcop greco-catolic de Oradea, Moise Dragoş, inaugurând o adevărată dinastie clericală. Un alt fiu de-al său, Teodor a fost, la rândul său, protopop greco-catolic de Turda.

Următorul protopop greco-catolic de Turda a fost **Teodor Meheşi.** Din păcate nu ştim exact anii între care şi-a desfăşurat pastoraţia la Turda, însă putem afirma despre el că a fost unul dintre cei mai importanţi şi reprezentativi clerici uniţi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Autoarea Greta-Monica Miron vorbind despre protopopii greco-catolici de Turda, printre care şi Teodor Meheşi, indică faptul că acesta este atestat în această calitate pentru prima dată în anul 1761[22]. Deci, cel mai probabil, numirea sa în demnitatea protopopială este anterioară acestui moment. Şematismul din anul 1900 consemnează faptul că Meheşi a fost protopop de Turda până în anul 1782, fapt care nu este real[23]. După cum vom demonstra în continuare, Meheşi era activ în demnitatea protopopială în anul 1783, deci coroborând aceste informaţii rezultă că personajul nostru şi-a început păstorirea ca protopop de Turda ante 1761, fiind activ în această calitate cel puţin până în anul 1783.

El era de origine modestă (iobăgească) şi a studiat la Colegiul iezuit din Cluj[24]. În anul 1756 apare pomenit ca paroh de Cluj-Mănăştur, fiind desemnat de episcopul Petru Pavel Aron să participe alături de funcţionarii comitatenşi la recensământul personalului ecleziastic şi

inventarierea averilor parohiale din comitatul Turda[25]. Se pare că Teodor Meheşi a rezidat mai mult la Cluj-Mănăştur, localitate care conform conscripţiei vicarului Petru Pavel Aron din 1750 făcea parte din protopopiatul Turda. De altfel, el apare rezidând în această localitate şi în anii 1765, 1767 şi 1768[26].

Teodor Meheşi a fost un apropiat al episcopului Petru Pavel Aron, care l-a sfinţit preot. În calitate de protopop de Turda, la 5 martie 1761, Meheşi îşi informa ierarhul despre comportamentul călugărului Endrödi, trimis la Cluj pentru a învăţa tipografia şi despre construirea unei capele la Cojocna[27]. Păstorirea lui Meheşi ca protopop de Turda a coincis cu mişcarea de revenire la ortodoxie, fapt care a cauzat tensiune şi tulburări în cadrul comunităţii româneşti din zonă. La 12 august 1761 episcopul Petru Pavel Aron îi scria generalului Buccow despre faptul că protopopul de Turda a identificat un *seductor*, în persoana unui anume popa George, care a ţinut o adunare ortodoxă, ignorând astfel interdicţiile autorităţilor. Din respectiva scrisoare a episcopului de la Blaj mai aflăm că biserica din Turda a fost restituită credincioşilor greco-catolici[28]. În opinia noastră această din urmă informaţie reprezintă o mărturie deosebit de importantă a stării de încordare între cele două confesiuni româneşti (ortodoxă şi greco-catolică) din oraşul de pe Arieş, la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Conform misivei episcopale, bazată pe mărturia protopopului unit de Turda, biserica din această localitate ar fi fost preluată de credincioşii ortodocşi la o dată neprecizată, cel mai probabil, în urma acţiunilor antiunire. Aşa cum am prezentat anterior, conscripţia generalului Buccow atestă faptul că, la Turda, cel puţin în perioada anilor 1760-1762, populaţia ortodoxă era majoritară. Cu toate acestea, conform scrisorii episcopale din 1761, biserica a fost redată comunităţii greco-catolice. Nu ştim dacă a luat parte şi nici ce rol a jucat în aceste evenimente, Teodor Meheşi. În ceea ce ne priveşte, considerăm că detaliile oferite de scrisoarea amintită a lui Petru Pavel Aron pot conduce spre o posibilă implicare directă a protopopului greco-catolic în evenimentele de la Turda, chiar dacă acesta rezida la Cluj-Mănăstur, fiind vorba de o problemă de maximă importanţă (mişcarea antiunire).

Revenind la personalitatea lui Teodor Meheşi, în august 1762, ierarhul de la Blaj l-a îndemnat să recupereze pământurile bisericeşti, înstrăinate de un preot de sub jurisdicţia sa canonică. La 2 septembrie 1762 Petru Pavel Aron i-a cerut lui Meheşi să demareze o anchetă privindu-i pe preoţii Simion Todoraş şi Lazăr din Silvaş, care l-au acuzat pe stăpânul de pământ din zonă că ar fi ocupat în mod abuziv un teren ecleziastic şi casa parohială din sat[29]. În anul 1763 Teodor Meheşi a fost desemnat comisar de anchetă, împotriva unui preot cu un comportament scandalos, fiind împuternicit, în acelaşi timp, să numească un protopop, pe care îl va considera potrivit, pentru a-l ajuta în această misiune[30]. După decesul lui Petru Pavel Aron (9 martie 1764), Teodor Meheşi a fost susţinătorul episcopului Atanasie Rednic[31].

Datele prezentate mai sus arată că protopopul de Turda a fost un apropiat şi apreciat al scaunul episcopal de la Blaj şi a rămas fidel bisericii unite în anii dificili ai mişcării de revenire la ortodoxie. Protopopii uniţi aveau de ales între a rămâne fideli Blajului şi a accepta confesiunea ortodoxă. O parte dintre ei au defectat, însă nu şi protopopul de Turda, fapt care i-a asigurat un mare capital de prestigiu. În urma mişcării antiunioniste, Biserica greco-catolică a ieşit destul de slăbită. Teodor Meheşi a avut un rol important în gestionarea crizei unirii în protopopiatul Turda, fiind unul dintre oamenii de încredere al episcopului de la Blaj. Prin circulara din 5 martie 1767, episcopul Atanasie Rednic cerea protopopilor din subordine să alcătuiască o conscripţie a unităţilor ecleziastice pe care le conduceau. Această situaţie era cerută de curtea vieneză, care dorea să aibă un tablou al progreselor unirii din Transilvania. Pe lângă datele referitoare la numărul preoţilor şi credincioşilor uniţi şi neuniţi se cerea consemnarea abuzurilor în urma cărora preoţii pierduseră bisericile sau averile bisericeşti[32]. Unul dintre protopopii care s-au conformat a fost Teodor Meheşi. La 31 mai 1767 el a realizat *Conscripţia parohiilor, bisericilor, preoţilor activi (cu menţionarea episcopului de la care primiseră investirea sau confirmarea în funcţie), a uniţilor în anii 1761 şi 1767 (familii şi credincioşi), a neuniţilor în anul 1767 (familii şi credincioşi) şi a cuantumului scutirilor de dări acordate preoţilor din protopopiatele Turda, Jucu, Miluani şi Bonţ*, iar la 4 iunie 1767 *Conscripţia parohiilor, preoţilor activi, a uniţilor şi neuniţilor (familii şi credincioşi), a bisericilor, a terenurilor bisericeşti (numărul intravilanelor şi capacitatea extravilanelor, cu menţionarea contribuţiilor credincioşilor şi a veniturilor totale obţinute în fiecare parohie), a proprietăţilor şi averilor preoţilor şi a terenurilor atribuite recent parohiilor din protopopiatele Turda, Jucu, Miluani şi Bonţ*[33]. El a administrat aceste ultime 3 unităţi ecleziastice în calitate de inspector, fapt care atestă încrederea scaunului arhieresc, dar şi o răsplată pentru clericii, care au rămas fideli unirii[34].

Teodor Meheşi a făcut parte din consistoriul blăjean, fiind asesor. El a participat la adunarea din 3 mai 1772 desfăşurată în Blaj, a doua zi după moartea episcopului Atanasie Rednic (decedat la 2 mai 1772),

condusă de vicarul general, Filotei Laszlo, în cadrul căreia s-a citit testamentul ierarhului dispărut şi s-au stabilit prioritățile în conducerea diecezei[35]. Protopopul de Turda a desfăşurat şi o bogată activitate în cadrul tractului pe care îl conducea. În iunie 1774 în cadrul sinodului protopopesc desfăşurat în satul Ceanu Mic, el a judecat un conflict matrimonial între doi soți din Turda[36]. Pentru toată activitatea pe care a depus-o în beneficiul bisericii greco-catolice, în anul 1775 a fost recompensat de episcopia de la Blaj[37]. Teodor Meheşi a fost implicat în acțiuni de misionarism şi prozelitism greco-catolic. În anul 1769 el a reuşit să împiedice ridicarea unei biserici ortodoxe în satul Pata, iar în anul 1779 a contribuit cu probe acuzatoare contra preotului ortodox, Nicolae din Zimbor, care desfăşura propagandă antiunionistă[38].

Una din sarcinile principale ale preoților este administrarea tainei botezului. În anul 1780, Teodor Meheşi l-a botezat pe Ioan Lemeni, cel care va deveni ulterior episcop la Blaj[39].

Protopopul de Turda a participat în octombrie 1781 la sinodul diecezan, fiind menționat primul pe lista participanților cu formula: *Preacinstitul protopop si decan Theodor Méheşi al Turdii şi Cluj-Mănăşturului*[40]. De asemenea, la 12 august 1782, Meheşi, în calitate de decan, a participat la sinodului electoral din Blaj, fiind unul dintre organizatorii acestuia, în contextul renunțării la episcopat a lui Grigore Maior[41].

Autorii Şematismului jubiliar din anul 1900 afirmă că Teodor Meheşi a fost protopop de Turda până în anul 1782. Această afirmație nu corespunde realității, fiind contrazisă chiar de viața şi actvitatea ilustrului cleric greco-catolic. Astfel, la 11 februarie 1783 răspunzând unei circulare trimisă de Ignatie Darabant (la acea dată vicar general al episcopiei de la Blaj), protopopul Teodor Meheşi a inventariat averile mănăstirilor de la Feleacu şi Petreştii de Sus[42].

Protopopul Teodor Meheşi a fost un iubitor al şcolii şi educației, transmițând acest sentiment şi copiilor săi. Toți cei 4 copii ai săi au fost absolvenți ai Colegiului iezuit din Cluj, pe care l-a frecventat şi protopopul. Cel mai proeminent fiu al protopopului a fost Iosif Meheşi, care a studiat dreptul la Universitatea din Viena, unde este atestat în 1770, fiind discipolul celebrului jurist austriac Joseph von Sonnenfels, unul dintre fondatorii mişcării Illuminati. Iosif a devenit cancelar în cadrul Cancelariei Aulice a Transilvaniei de la Viena, poziție din care şi-a ajutat frații. Iosif Meheşi s-a implicat în mişcarea națională a românilor din Transilvania, fiind unul dintre semnatarii petiției românilor transilvăneni, *Supplex Libellus Valachorum* (1792) a cărei redactor a fost[43]. Un alt fiu al protopopului, Petru Meheşi a ales să urmeze cariera militară, studiind la Academia Militară din Viena din cartierul Laimgrube (1780). În anul 1783 era sublocotenent în cadrul Regimentului II Grăniceresc din Năsăud. Ulterior, devine căpitan. În 1797 se afla în Tirol. Din 1804 devine locotenent în cadrul aceleiaşi unități militare româneşti[44]. Un alt fiu, Teodor Meheşi, ajutat de fratele său Iosif a reuşit să obțină o bursă şi a studiat dreptul la Viena (1785), iar apoi a fost *registrator* al judecătoriei minelor de la Zlatna. Ladislau Meheşi a devenit cancelar în cadrul Guberniului Transilvaniei[45]. În stadiul actual al cercetărilor nu cunoaştem în ce condiții şi nici unde a decedat protopopul Teodor Meheşi.

Conform celor vehiculate de Şematismul din anul 1900, următorul protopop greco-catolic de Turda a fost **Teodor Dragoş**, care a păstorit între 1783-1794[46]. El a fost fiul protopopului Ioan Dragoş şi fratele primului episcop greco-catolic de Oradea, Moise Dragoş (1777-1787). Datele despre acest protopop sunt cvasinecunoscute. Deşi Şematismul din 1900 afirmă că sfârşitul pastorației acestuia la Turda este 1794, această informației nu corespunde realității. Din alte surse aflăm că după 1790 şi până la 17 iulie 1791 districtul Turzii a fost condus de călugărul bazilitan **Gherman Péterlaki** în calitate de admnistrator[47]. Acesta a fost prefectul tipografiei de la Blaj. Despre el ştim că s-a născut în satul Petrilaca (com. Cuci, jud. Mureş) şi a urmat studiile gimnaziale la Cluj. A ales să studieze teologia la Blaj, unde a rămas ca profesor la Gimnaziul din localitate, funcționând până în 1790, când a fost numit administrator protopopesc la Turda. Gherman Péterlaki a fost călugăr bazilitan. În anul 1808, el se reîntoarce în satul natal, ocupându-se de educația copiilor fratelui său, iar în 1810 revine la Blaj, unde moare un an mai târziu (1811)[48].

Din analiza datelor avute la dispoziție rezultă că următorul conducător al tractului protopresbiterial Turda a fost **George Demeter**, care a fost numit protopop de Turda la 19 iulie 1791[49]. Perioada sa de păstorire la Turda, prezintă multe neclarități. Astfel, Şematismul din 1900 înregistrează că el a păstorit în oraşul de pe Arieş între anii 1794-1814, însă acelaşi document oficial ştim că el a fost şi protopop de Alba Iulia între 1794-1807. Preotul Florin Gheorghiu afirmă în lucrarea sa că George Demeter a păstorit la Turda în două rânduri, 1792-1795 şi 1806-1808[50].

Conform lui Daniel Dumitran, George Demeter este atestat ca protopop de Turda în anii 1791, 1796, 1802

şi respectiv între 1804-1814[51]. Împărtăşim şi noi această opinie. Demeter a îndeplinit şi poziţia de administrator al protopopiatului Alba Iulia, fiind atestat conform aceluiaşi istoric în anul 1796[52]. Stabilirea corectă a anilor în care acesta a funcţionat atât la Turda, cât şi Alba Iulia, rămâne un deziderat pentru studii viitoare. Multe detalii despre viaţa şi activitatea acestui preot nu se cunosc. Din informaţiile avute la dispoziţie se observă faptul că viaţa şi activitatea acestui cleric a fost o continuă pendulare între vocaţia didactică şi cea preoţească. Precum alţi clerici din acea vreme, cariera sa iniţială a fost cea didactică, iar apoi cea sacerdotală. Se pare că a studiat la Viena (1779). Ulterior, între 1786-1789 a fost director al Şcolii normale din Năsăud, dar şi profesor de religie (catehet). Nu va renunţa la activitatea profesorală, fiind o perioadă prefect de studii la Seminarul teologic din Blaj. George Demeter optează pentru intrarea în monahism, în ordinul bazilitan şi se stabileşte definitiv la Blaj, unde va funcţiona între 1815-1816 ca profesor la prima clasa gimnazială[53]. Fostul protopop de Turda a murit, cel mai probabil, în anul 1816[54].

În anii 1796 şi 1800 la conducerea protopopiatului Turda s-a aflat în calitate de admnistrator, **Cyriacus Topfeldi**, prefect al Seminarului din Blaj, iar ulterior călugăr bazilitan[55]. Nu deţinem informaţii despre viaţa acestuia.

George Abraham (1779-1828) a fost o personalitate clericală din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea. El a fost inspector (1813) şi viceprotopop al tractului Turda între anii 1815-1819. Potrivit lui Nicolae Comşa şi Teodor Seiceanu, George Abraham era originar din satul Bucerdea Grânoasă (azi în jud. Alba) şi a studiat teologia la şcolile Blajului, finalizându-şi pregătirea de specialitate în anul 1802. Demonstrând reale calităţi intelectuale, după absolvire i se oferă un post de profesor de sintaxă la Gimnaziul Superior, unde va funcţiona între 1802-1804. Ulterior, respectiv între 1805-1913 face pasul spre slujirea altarului fiind inspector (1805) şi viceprotopop la Gherla (1806-1809), de unde va ajunge la Turda, aşa cum s-a afirmat mai sus[56]. Abraham este atestat inspector la Turda în 1813 şi viceprotopop al tractului omonim între anii 1815-1819[57]. În stadiul actual al cercetărilor nu avem date despre activitatea sa la Turda. Cert este faptul că după încheierea păstoririi sale la Turda a ajuns în importanta demnitate ecleziastică de vicar foraneu al Silvaniei (1824-1828)[58]. A desfăşurat o intensă activitate culturală fiind preocupat de aducerea de la Blaj a numeroase cărţi şi catehisme pentru elevii români de la Gimnaziul franciscanilor din Şimleu Silvaniei[59].

Cu siguranţă cel mai important protopop greco-catolic de Turda a fost **Baziliu Raţiu** (1783-1870). El i-a păstorit pe credincioşii greco-catolici din Turda între anii 1819-1825[60]. Viaţa şi activitatea acestui ilustru cleric a mai fost abordată de noi şi în alte ocazii, chiar în paginile revistei *Transilvania*[61]. De aceea acum ne vom mărgini la a readuce în memoria cititorilor faptul că el a fost ctitorul Bisericii Răţeştilor din Turda în anul 1839.

După Baziliu Raţiu demnitatea de protopop greco-catolic de Turda fost preluată de **George Bob**, care a păstorit între anii 1825-1832[62]. El a trăit între 1790-1832, fiind, cel mai probabil, rudă a episcopul de la Blaj, Ioan Bob. Protopopul de Turda s-a născut la Baia Mare şi a învăţat la Cluj şi Blaj. A studiat teologia la Blaj, iar într-o primă fază a fost profesor la şcolile Blajului, impunându-se vicerector al seminarului (1812). Debutează în cariera pastorală la Gherla, unde a fost paroh între 1813-1817. A fost transferat la Târgu Mureş ca paroh şi protopop (1818-1825). Din acest oraş, George Bob ajunge la Turda, unde a păstorit până la moarte (1825-1832)[63]. În stadiul actual al cercetărilor nu aveam date despre perioada petrecută de acest cleric în oraşul de pe Arieş.

Consideraţii finale. Prezentul studiu şi-a propus prezentarea începuturilor bisericii greco-catolice din Turda. Acest subiect este unul mai puţin dezbătut de istoriografia locală, dar şi generală, deşi această comunitate de credinţă a jucat un rol important în istoria oraşului de pe Arieş. Din acest punct de vedere prezentul material poate fi considerat ca o recuperare a unei părţi a istoriei confesionale turdene. Am considerat oportun prezentarea evoluţiei configuraţiei protopopiatului greco-catolic Turda, a numărului de credincioşi, precum şi a protopopilor, care au păstorit comunitatea între anii 1700-1830. Protopopiatul greco-catolic Turda este una dintre cele mai vechi unităţi protopresbiteriale din cadrul Bisericii Române Unite cu Roma, începuturile sale confundându-se cu momentul apariţiei acestei confesiuni în Transilvania.

Note:

1. Ioan Micu-Moldovan, *Acte sinodali ale baserecei române de Alb'a Iulia şi Fagarasiu*, tomu II, Blasiu, 1872, p. 118 (în continuare Moldovan II); *Şematismul veneratului cler al Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Romane de Alba Iulia şi Făgăraş, pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, Tipografia

Seminarului Archidiecesan, p. 580 (în continuare Şematism 1900).

2. Costin Feneşan, *Izvoare de demografie istorică*, vol. I secolul al XVIII-lea Transilvania, Bucureşti, 1986, pp. 1444-145.

3. Augustin Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicarul episcopesc Petru Aron* în *Transilvania*, anul XXX, IX/1901, p. 282-283 (în continuare Statistica românilor din Transilvania în anul 1750).

4. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, III/1924-1925, Cluj, 1926, p. 639.

5. Ioan N. Beju, Keith Hitchins, *Biserica Ortodoxă Română în secolul XVIII. Conscripţii. Statistici*, Sibiu, Editura Urbana, 1991, pp. 545-546.

6. Nicolae Togan, *Statistica românilor din Transilvania în 1733* în *Transilvania*, anul XXIX, IX-X/1898, p. 185; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751)*, ed. II, realizată prin confruntarea cu manuscrisul original de Ioan Chindriş şi Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012, p. 324.

7. A se vedea Petru Magdău, *Un manuscris al lui Ştefan Moldovan: „Schiţe istorice despre starea bisericească a Districtului Gr[eco]-Cat[olic] a[l] Mediaşului în anul 1852"* în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, XLVII/2008, pp. 523-553.

8. Gheorghe Bogdan-Duică, *Statistica românilor din Transilvania în 1733* în *Convorbiri Literare*, anul XXX, 12/1896, vol. II, p. 633.

9. Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, p. 282.

10. Virgil Ciobanu, *op. cit.*, p. 639.

11. *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo Nato* M.DCCC.XXX.V ab Unione cum Ecclesia Romana C.XXX. VIII, Blasii, p. 63.

12. Gheorghe Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 636; Nicolae Togan, *Românii din Transilvania la 1733. Conscripţia episcopului Ioan In. Klein de Sadu*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidiecesane, 1898, p. 17; Costin Feneşan, *op. cit.*, p. 144.

13. Moldovan II, p. 86.

14. Greta Monica Miron, „Scoale-te, du-te, propoveduește… "*Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler şi Enoriaşi (1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 494 (în continuare Biserica Greco-Catolică din Transilvania); Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 191.

15. Tiberiu Alexandru Ciorba, *Procesul canonic al primului episcop greco-catolic de Oradea Moise Dragoşi (1777-1787)* în Crisia, XLVI, 2016, p. 117.

16. Biserica Greco-Catolică din Transilvania, p. 494.

17. Ioan Chindriş, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura ASTRA, 2007, p. 35.

18. Biserica Greco-Catolică din Transilvania, p. 494.

19. Francisc Pall, *Inochentiu Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. I, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1997, pp. 110-111.

20. Francisc Pall, *Inochentiu Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, vol. II, partea întâi, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1997, p. 305.

21. Biserica Greco-Catolică din Transilvania, pp. 494-495.

22. *Ibidem*, p. 495.

23. Şematism 1900, p. 581.

24. Greta Monica Miron, *Biserica Greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 121.

25. *Ibidem.*

26. Biserica Greco-Catolică din Transilvania, p. 495.

27. *Ibidem*, p. 495.

28. *Ibidem.*

29. *Ibidem.*

30. *Ibidem.*

31. *Ibidem*, p. 176.

32. Daniel Dumitran, Ana Dumitran, Florean-Adrian Laslo (editori), *„…virturi decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda…". Biserica Românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, pp. 12-13.

33. *Ibidem*, p. 32

34. Biserica Greco-Catolică din Transilvania, p. 401.

35. *Ibidem*, pp. 95-96, nota 124; p. 495.

36. *Ibidem*, p. 495.

37. *Ibidem*, p. 496.

38. Greta Monica Miron, *Biserica Greco-catolică din comitatul Cluj*…, *op. cit.*, pp. 156, 182.

39. Ciprian Ghişa, *Episcopia Greco-Catolică de Făgăraş în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni (1832-1850)*, vol. I *Biserica Greco-Catolică din Transilvania după 150 de ani de la unirea cu Roma*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, p. 35.

40. Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Română Unită din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, p. 373.

41. Ioan Micu-Moldovan, *Acte sinodali ale baserecei romane de Alb'a Julia şi Fagarasiu*, tomu I, Blasiu, 1869, p. 129 (în continuare Moldovan I).

42. Marius Porumb, *Biserica Arhiepiscopală din Feleac, Ctitoria lui Ştefan cel Mare*, Cluj-Napoca, EdituraRenaşterea, 2003, pp. 24-25; Daniel Dumitran, *op. cit.*, p. 81.

43. Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi Peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemken 1701-1849*, Târgu- Mureş, Mentor Kiadó, 1998, p. 322; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum.*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1998, p. 290.

44. Iacob Mârza, *Şcoală şi naţiune. Şcolile din Blaj în epoca renaşterii naţionale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 124; Szabó Miklós, Szögi László, *op. cit*., p. 322.
45. Szabó Miklós, Szögi László, *op. cit*., p. 322; Biserica Greco-Catolică din Transilvania, p. 495.
46. Şematism 1900, p. 581.
47. Daniel Dumitran, *op. cit*., pp. 231-232, nota 265.
48. Nicolae Comşa, Teodor Seiceanu, *Dacălii Blajului*, Bucureşti, Editura Demiurg, 1994, pp. 38-39.
49. Daniel Dumitran, *op. cit*., p. 232, nota 265.
50. Florin Gheorghiu, *Parohii greco-catolice turdene. Istorie şi actualitate (1700-2011)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, p. 39.
51. Daniel Dumitran, *op. cit*., p. 424.
52. *Ibidem*.
53. *Ibidem*, p. 274.
54. Şematism 1900, p. 581; Alexandra Dana Zecheru, *Figuri de protopopi greco-catolici albaiulieni de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea* în *Apulum*, XLIII/2, 2006, p. 285; Florin Gheorghiu, *op. cit*., p. 39.
55. Daniel Dumitran, *op. cit*., p. 424.
56. Nicolae Comşa, Teodor Seiceanu, *op. cit*., p. 49.
57. Daniel Dumitran, *op. cit*., pp. 307, 424.
58. Ioan Oros, *Schiţă de istorie a bibliotecilor din Ţara Silvaniei (sec. XVII-XIX) din perspectivă paratextolografică* în *Apulum* XLIV/2007, p. 453; Ioan Oros, *Modalităţi de creştere a colecţiilor bibliotecilor parohiale practicate la Blaj (1747-1876). Cazul Ţării Silvaniei* în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/I, 2007, p. 87.
59. *Ibidem*, p. 91.
60. Răzvan Mihai Neagu, *Formarea intelectualităţii din Turda. Studenţi din Turda la marile universităţi europene 1377-1918*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, *passim*
61. Răzvan Mihai Neagu, *Formarea intelectualităţii din Turda în epoca modernă. Studenţi din Turda la marile universităţi europene în epoca modernă (1700-1830)* în *Transilvania*, 6-7/2015, pp. 144-152.
62. Şematism 1900, p. 581.
63. Şematism 1900, p. 581; Nicolae Comşa, Teodor Seiceanu, *op. cit*., pp. 54-55; Florin Gheorghiu, *op. cit*., p. 40.

Bibliografie

Beju, Ioan N.; Hitchins, Keith, *Biserica Ortodoxă Română în secolul XVIII. Conscripţii. Statistici [The Romanian Orthodox Church in the XVIIIth century. Census. Statistics]*, Sibiu, Editura Urbana, 1991,

Bogdan-Duică, Gheorghe, *Statistica românilor din Transilvania în 1733 [The Statistics of Romanians from Transylvania in 1733]* în *Convorbiri Literare*, anul XXX, 12/1896, vol. II, pp. 626-642.

Bunea, Augustin, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicarul episcopesc Petru Aron [The Statistics of Romanians from Transylvania in 1750 made by vicar Petru Aron]* în *Transilvania*, anul XXX, IX/1901, pp. 237-292.

Bunea, Augustin, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751) [From the History of Romanians. Bishop Ioan Inocenţiu Klein (1728-1751)]*, ed. II, realizată prin confruntarea cu manuscrisul original de Ioan Chindriş şi Niculina Iacob, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2012, 480 p.

Chindriş, Ioan; Iacob, Niculina, *Petru Pavel Aron [Petru Pavel Aron]*, Blaj, Editura ASTRA, 2007, 477 p.

Ciobanu, Virgil, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760-1762 [The Statistics of Romanians from Transylvania in the years 1760-1762]* în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, III/1924-1925, Cluj, 1926, pp. 616-700.

Ciorba, Tiberiu Alexandru, *Procesul canonic al primului episcop greco-catolic de Oradea Moise Dragoşi (1777-1787)* [*The Canonical Trial of the Firts Greek-Catholic Bishop of Oradea Moise Dragoşi (1777-1787)*] în Crisia, XLVI, 2016, pp. 117-121.

Comşa, Nicolae; Seiceanu, Teodor, *Dacălii Blajului [The Teachers of Blaj]*, Bucureşti, Editura Demiurg, 1994, 237 p.

Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Română Unită din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830) [A Time of Reforms. Romanian Church United in Transylvania under the Leadership of Bishop Ioan Bob (1782-1830)]*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, 444 p.

Dumitran, Daniel; Dumitran, Ana; Laslo Florean-Adrian (editori), *„…virturi decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda…". Biserica Românească din Transilvania în izvoarele statistice ale anului 1767 [„…virturi decreti tollerantiae beneficia clero Graeci restituenda…". Romanian Church from Transylvania in the Statistical Sources of the year 1767]*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, 316 p.

Feneşan, Costin, *Izvoare de demografie istorică [Sources of Historical Demography]*, vol. I secolul al XVIII-lea Transilvania, Bucureşti, 1986, 435 p.

Gheorghiu, Florin. *Parohii greco-catolice turdene. Istorie şi actualitate (1700-2011)[Greek-Catholic Parishes from Turda. History and Present (1700-2011)]*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, 173 p.

Ghişa, Ciprian, *Episcopia Greco-Catolică de Făgăraş în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni (1832-1850)*, vol. I *Biserica*

Greco-Catolică din Transilvania după 150 de ani de la unirea cu Roma [The Greek-Catholic Bishopric of Făgăraș during the Pastorship of Ioan Lemeni (1832-1850) vol. I The Greek-Catholic Church from Transylvania 150 years after the Union with Rome], Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, 370 p.

Magdău, Petru, *Un manuscris al lui Ștefan Moldovan: „Schițe istorice despre starea bisericească a Districtului Gr[eco]-Cat[olic] a[l] Mediașului în anul 1852" [A manuscript of Stephen Moldovan: Historical Sketches about Ecclesiastical Condition of the Greek-Catholic District of Mediaș in 1852]* în *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, XLVII/2008, pp. 523-553.

Mârza, Iacob, *Școală și națiune. Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale [School and nation. Blaj Schools in the Era of National Revival]*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, 239 p.

Micu-Moldovan, Ioan, *Acte sinodali ale baserecei romane de Alb'a Julia și Fagarasiu [Synodal Acts of the Romanian Church from Alba Iulia and Fărăraș]*, tomu I, Blasiu, 1869, 196 p.

Micu-Moldovan, Ioan, *Acte sinodali ale baserecei române de Alb'a Iulia și Fagarasiu [Synodal Acts of the Romanian Church from Alba Iulia and Fărăraș]*, tomu II, Blasiu, 1872, 124 p.

Miron, Greta Monica, „Scoale-te, du-te, propovedueşte…"*Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și Enoriași (1697-1782) [„Arise, Go, Preach…" Greek-Catholic Church from Transylvania. Clergy and parishioners (1697-1782)]*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, 600 p.

Miron, Greta Monica, *Biserica Greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea [Greek-Catholic Church from Cluj County in the XVIIIth century]*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, 383 p.

Neagu, Răzvan Mihai, *Formarea intelectualității din Turda în epoca modernă. Studenți din Turda la marile universități europene în epoca modernă (1700-1830) [The Formation of the Intellectuals from Turda in the Modern Age. Students from Turda at the Great European Universities during the Modern Age (1700-1830)]* în *Transilvania*, 6-7/2015, pp. 144-152.

Neagu, Răzvan Mihai, *Formarea intelectualității din Turda. Studenți din Turda la marile universități europene 1377-1918 [The Formation of the Intelligentsia from Turda. Students from Turda at the Great European Universities 1377-1918]*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 273 p.

Oros, Ioan, *Modalități de creștere a colecțiilor bibliotecilor parohiale practicate la Blaj (1747-1876). Cazul Țării Silvaniei [Methods to increase parish libraries collections practiced at Blaj (1747-1876). The case of Silvania Land]* în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/I, 2007, pp. 84-113.

Oros, Ioan, *Schiță de istorie a bibliotecilor din Țara Silvaniei (sec. XVII-XIX) din perspectivă paratextolografică [History sketch of the Silvania Land's libraries (XVIIth-XIXth centuries) from paratextolographic perspective]* în Apulum XLIV/2007, pp. 441-459.

Pall, Francisc, *Inochentiu Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768 [Inochentiu Micu-Klein. The Exile in Rome 1745-1768]*, vol. I, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1997, 242 p.

Pall, Francisc, *Inochentiu Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768* [Inochentiu Micu-Klein. The Exile in Rome 1745-1768], vol. II, partea întâi, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1997, 403 p.

Porumb, Marius, *Biserica Arhiepiscopală din Feleac, Ctitoria lui Ștefan cel Mare [The Archiepiscopal Church of Feleac, the Foundation of Ștefan cel Mare]*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2003, 80 p.

Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Enciclopedică, 1998, 622 p.

Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo Nato M.DCCC.XXX.V ab Unione cum Ecclesia Romana C.XXX.VIII, Blasii

Szabó, Miklós; Szögi László, *Erdélyi Peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemken 1701-1849 [Transylvanian Peregrines. Students from Transylvania at the European Universities 1701-1849]*, Târgu- Mureș, Mentor Kiadó, 1998, 610 p.

Șematismul veneratului cler al Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Romane de Alba Iulia şi Făgăraș, pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200, Blaj, Tipografia Seminarului Archidiecesan, 804 p.

Togan, Nicolae, *Românii din Transilvania la 1733. Conscripția episcopului Ioan In. Klein de Sadu [The Romanians from Transylvania at 1733. The Census made by the Bishop Ioan In. Klein of Sadu]*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Archidiecesane, 1898, 45 p.

Togan, Nicolae, *Statistica românilor din Transilvania în 1733 [The Statistics of Romanians from Transylvania in 1733]* în *Transilvania*, anul XXIX, IX-X/1898, pp. 169-213.

Zecheru, Alexandra Dana, *Figuri de protopopi greco-catolici albaiulieni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea [Figures of Greek-Catholic Archpriests from Alba Iulia at the end of the XIXth century and the beginnings of the XXth century]* în *Apulum*, XLIII/2, 2006, pp. 285-292.